

УДК (449.1/.43)”13/14”

Андрій ПОГРЕБЕННИК

**РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО „ЄВАНГЕЛЬСЬКУ
БІДНІСТЬ” ПЕТРА ІОАННА ОЛІВІ У БОРОТЬБИ
БЕГІНСЬКИХ І БЕГАРДСЬКИХ ОБЩИН ТА
ФРАНЦИСКАНСЬКИХ СПІРИТУАЛІВ З ПАПСТВОМ У
ХІІІ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІV ст.**

У статті аналізуються догматичні засади, організаційна структура та соціальна сутність бегінських релігійних общин у Лангедоці першої половини ХІV ст. Особлива увага приділяється догматичним засадам вчення Петра Іоанна Оліві, яке стало ідеологічною основою опозиційного руху спіритуалів у середовищі Ордену францисканських міноритів. Ключовим аспектом публікації є боротьба бегінів та спіритуалів з Римською Курією.

***Ключові слова:** Лангедок, бегіни, бегарди, спіритуали, Петро Іоанн Оліві, Орден францисканців, папство.*

Андрей ПОГРЕБЕННИК

**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ УЧЕНИЯ О
„ЕВАНГЕЛЬСКОЙ БЕДНОСТИ” ПЕТРА ИОАННА
ОЛИВИ В БОРЬБЕ БЕГИНСКИХ И БЕГАРДСКИХ
ОБЩИН, А ТАКЖЕ ФРАНЦИСКАНСКИХ
СПИРИТУАЛОВ С ПАПСТВОМ В ХІІІ – ПЕРВОЙ
ТРЕТИ ХІV вв.**

В статье анализируются догматические принципы, организационная структура и социальная сущность бегинских религиозных общин в Лангедоке первой половины ХІV в. Особое внимание уделяется догматическим основам учения Петра Иоанна Оливи, которое стало идеологической основой оппозиционного движения спиритуалов в среде Ордена францисканских міноритов. Ключевым аспектом публикации является борьба бегинь и спиритуалов с Римской Курией.

***Ключевые слова:** Лангедок, бегинь, бегарды, спиритуалы, Петр Иоанн Оливи, Орден францисканцев, папство.*

Andriy POHREBENNYK

THE ROLE AND IMPORTANCE OF PETER JOHN OLIVI'S „EVANGELICAL POVERTY” DOCTRINE IN STRUGGLE OF BEGUINES', BEGHARDS' AND SPIRITUALS FRANCISCAN COMMUNITIES WITH THE PAPACY IN

XIII-th – THE FIRST QUARTER OF XIV-th centuries

The article investigates the doctrinal principles, organizational structure and social nature of beguines religious communities in Languedoc in the first half of XIV-th centurie. Particular attention is paid to teaching dogmatic principles Petrus Johannis Olivi, which was the ideological basis of the opposition movement spiritualiv among the Franciscan Order. A key aspect of the study is to fight and spiritualiv Beguin with the Roman Curia. Since the second quarter of the XIV century Beguin (Beghards) and Waldensians took to the historical arena of religious movements in the Languedoc Albigenian Cathars.

On the other hand the opposition to papacy politics in France developed not only outside, but also in the middle of the Catholic Church. Spirituals – the most dangerous for the Church and the papacy oppositional currents in the second half of XIII-th – in the beginning of fourteenth century were led by Peter John Oliva, who emerged within Franciscan Order. In its spirit of social protest early Franciscan community was close to common at the time of heretical sects that caused significant concern of the Roman Curia. A characteristic feature of which is distinguished from other Franciscan religious orders was renunciation of any property, both personal and general.

In the context of urgency appointed highlighted issues motivated by the fact that the study of ideology, social nature and origin of the phenomenon beguinzim closely linked to the need to determine the dogmatic principles and teachings of Father Olivi motivational component appearance ecclesiastical opposition movement represented spirituals. Evangelical poverty and asceticism, practiced

by the two opposition movements have become a determining factor in their popularity and support among the general population.

Keywords: *Languedoc, beguines, beghards, Petrus Johannis Olivi, Franciscan Order, papacy.*

З другої чверті XIV ст. бегіни та вальденсиу Лангедоці, як відомо, приходять на зміну катарам-альбігойцям. У XIV ст. повідомлення джерел про останніх істотно скорочуються. З іншого боку, в цей час зароджується внутрішня опозиція в середовищі самої Католицької Церкви: частина братів Ордену францисканських міноритів, не підтримавши протистояння між обсервантами та конвентуалами, починає сповідувати апокаліптичне вчення одного зі своїх відомих членів – Петра Іоанна Оліві (1248-1298) (мал. 1), та звинувачується у лжеапостольстві. Між бегінами, бегардами та новоутвореним рухом францисканських спірітуалів доволі швидко виникли тісні взаємовідносини, ідеологічною основою яких послуговували теологічні праці Оліві. В означеному контексті актуальність виділеної проблематики обумовлюється тим, що дослідження духовно-світоглядних орієнтирів, соціальної природи та походження явища бегінізму пов’язане з необхідністю визначення догматичних засад вчення отця Оліві та мотиваційної складової появи „ортодоксальної” церковної опозиції з точки зору діяльності руху спірітуалів. Євангельська бідність та аскетизм, сповідувані представниками обох опозиційних течій, стали стрижневим фактором зростання їхньої популярності й підтримки серед широких верств населення Південної Франції.

Важливими джерелами для вивчення історії та сутнісних засад бегінізму є, перш за все, твори інквізитора-домініканця Бернарда Гі (1261-1331), який здійснював церковну інквізицію в Окситанії з 1307 по 1323 рр. [4; 7; 9]. Він засудив понад 600 еретиків – як євреїв, так і катарів, вальденсів та бегінів. У цьому

контексті на окрему увагу також заслуговують інквізиційні реєстри Жака Фурньє (1285-1342) – авторитетного інквізитора, який здійснював релігійні репресії у Лангедоці впродовж 1317-1326 рр. [10]. В його реєстрах міститься інформація біографічного й богословського характеру про переслідуваних і страчених.

З точки зору джерелознавчого аналізу, високим рівнем інформативності відзначений опус лімузенського ченця Адемара Шабаннського (989-1034) „Хронікон” [1]. Адемар Шабаннський – один з найвідоміших середньовічних західноєвропейських хроністів. До наших днів збереглося декілька його творів різних жанрів, серед яких центральне місце займає саме „Хронікон” – ключове джерело з історії Франції першої третини XI ст. В трьох книгах опусу автором змальовується процес зародження сеньйоріальних міжусобиць та конкуренції новостворених орденських обителів, які незабаром перетворились на підґрунтя потужного соціально-економічного піднесення Західної Європи. Так, третя книга, що описує події з 814 по 1028 рр. і становить чималу наукову цінність, розглядає події, які відбувались перш за все в Аквітанії (Лангедоці). В ній, зокрема, міститься низка цінних свідчень, що не згадуються в інших історичних джерелах тієї епохи, в тому числі – стосовно феодальних війн та ересей, які згодом трансформувалися в альбігойський рух на півдні Франції.

Одним з фундаментальних джерел досліджуваної епохи залишається „Хроніка” [2] італійського ченця-францисканця Салімбене де Адама (1221-1288). Твір охоплює період з 1168 по 1287 рр. Основну увагу автор зосередив на висвітленні особливостей внутрішньої духовно-ідейної боротьби у Францисканському ордені, а також мирського життя свого часу, з акцентацією на політичні реалії, переважно на теренах Італії, й частково – Франції. Салімбене багато подорожував обома країнами і описав ряд важливих політичних та суспільних явищ, наприклад – повстання „пастушків” 1251

р. Як сучасник подій, францисканський хроніст засудив боротьбу гвельфів та гібеллінів, що тривала в італійських містах, запекле торгівельне суперництво Генуї та Пізи на Апеннінах, а також розколи, котрі почалися в Ордені Св. Франциска практично з перших років його існування.

Історіографічний дискурс дозволяє констатувати, що дана тема в різних аспектах аналізувалась, характеризувалась й осмислювалась в цілому ряді тематичних публікацій – наукових статей, ґрунтовних монографічних праць російських медієвістів кінця XIX-XX ст. Зокрема, проблеми виникнення й поширення єретичних рухів протягом XIII-XIV ст. у своїх роботах вивчали В. Гер'є [14; 15], В. Керов [26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34], Л. Карсавін [22; 23; 24; 25], Е. Вернер [12], Е. Гутнова [17], Н. Сідорова [46], В. Уколова [48]. В їхніх дослідженнях питання діяльності бегінів та бегардів, світоглядної боротьби францисканських спірітуалів з папством у першій третині XIV ст. на півдні Франції ґрунтовно й всебічно піддалося аналізу в контексті тогочасних суспільно-політичних та церковно-релігійних тенденцій. Так само концептуальністю й високим методологічним рівнем відзначені наукові студії західноєвропейських (французьких, англійських, німецьких) фахівців XX – початку XXI ст., серед яких варто виділити дослідницький доробок Г. Лі [40], А. Мейкока [42], Б. Байера де Ріка [44], А. Піренна [50], М. Рокбера [51], С. Рансімена [52; 53], Дж. Вайлі [54]. У своїх монографіях ці вчені спромоглися на широкому джерельному матеріалі відтворити епоху релігійних рухів у Лангедоці в XII-XIV ст. й загострення внутрішнього протистояння в Католицькій Церкві наприкінці XIII – у першій третині XIV ст. Переходячи до безпосереднього висвітлення окресленої проблематики, доречно відзначити, що одночасно з переслідуваннями бегінів у період, який розглядається, гонінь зазнали й французькі євреї, разом з чаклунами та відьмами. Як відомо, у середньовічній Європі євреї залишались єдиною релігійною меншиною, якій, принаймні офіційно, дозволяли

сповідувати нехристиянську релігію. Проте, на практиці, ставлення влади й населення до євреїв різко відрізнялося від прийнятої правової норми. Євреї, за родом своєї діяльності – переважно були купцями, фінансистами, лихварями, а в інтелектуальному плані – освіченими людьми. З перших десятиліть XII ст. економічний розвиток Західної Європи та підвищення ремісничої кваліфікації майстрів дозволили християнам перейняти певні посередницькі функції євреїв у суспільстві; самі ж іудеї в торгівельній сфері почали сприйматися як ненависні конкуренти християн. Ці антисемітські настрої співпали з поширенням нових релігійних течій та сект, і євреї опинились в ролі головних „ворогів Христа”. У тому ж XII ст. були висунуті й перші звинувачення іудеїв у ритуальних вбивствах та інших важких злочинах на релігійному ґрунті. Крім того, євреям заборонялося володіти землею [40, с. 301].

Християнські королі Західної Європи своїми указами встановлювали право приватної власності на євреїв: вони використовували, гнобили, але й захищали їх. У XIII ст. члени жєбручих орденів вважали існування іудеїв, цих „вбивць Христа”, образою для християнської Віри. Філіп IV Красивий (1285-1314) (*мал. 2*) вперше вигнав євреїв з Франції у 1306 р., а остаточно це сталося 1394 р. – за врядування короля Карла VI Безумного (1380-1422) [40, с. 316]. На початку XIV ст., згідно наказів Філіпа V Довгого (1316-1322) (*мал. 3*), у Франції відбувалися масові спалення євреїв на вогнищах. У період від березня 1308 р. до жовтня 1319 р. лише в одній Тулузі мали місце шість великих інквізиторських з’їздів з відповідними каральними „акціями”. У Кабестені, Лодеві, Люнелі, Безьєрі, й особливо – у Нарбонні, страти здійснювалися постійно до 1324 р. [11, с. 246].

З другої половини 20-х рр. XIV ст. основні переслідування інквізиторів зосередилися на бєгінах, оскільки на межі XIII-XIV ст. ця єресь набула найбільшого розмаху серед усіх тогочасних єретичних рухів Заходу. Необхідно також

зазначити, що різноманітні релігійні групи та секти, члени яких іменувались „бегінами” або „бегардами” (жінок називали „бегінками”), „фраттічеллами”, а іноді – „лоллардами”, з’являлися протягом XIV-XV ст. у багатьох країнах Західної

Мал.1. Петро Іоанн Оліві
(фреска францисканського монастиря XV ст.
у Монтефалько, Італія)

Європи: в Південних Нідерландах, у Франції, Англії, на землях Італії, обширних теренах Священної Римської імперії. Проте соціальний склад означених спільнот і характер діяльності відрізнялися у залежності від часу та місця їхнього поширення. На початку XIV ст. районом значного розселення бегінів стала Південна Франція – провінції Прованс, Нарбонн, Тулуза.

Мал.2. Філіп IV Красивий, король Франції (портрет XVIII ст.)

Протягом 30-х–40-х рр. XIV ст. рух бегінів істотно розширився. В тогочасних документах Святої Інквізиції найчастіше фігурують такі міста, як Безьє, Каркассонн, Пам'є, Марсель [38, с. 71].

Згідно з джерелами, бегіни вперше з'явилися в Південних Нідерландах – провінції Намюр та ряді інших, – наприкінці XII ст. Існують різні точки зору науковців щодо походження термінів „бегіни” та „бегінаж”. Одні вчені пов'язують

Мал.3. Філіп V Довгий, король Франції
(портрет XVII ст.)

виникнення обох термінів з ім'ям організатора перших общин бегінів у Льєжі – Ламбера ле Бега. Іншу точку зору (нині домінуючу) висловив бельгійський історик Алкантара Менс. На його думку, бегіни південнонідерландських провінцій отримали таку назву через одяг, пошитий з грубої вовняної тканини сірувато-коричневого кольору. Цей відтінок називався „bege”, і французькою перекладався як колір „beige”, – тобто бежевий. А. Менс, зокрема, акцентує, що синонімом слова „бегін” на Півдні Франції у той період був термін „bis”, який, власне, й позначав сірувато-коричневий відтінок. В Італії термін „бегін” лунав як „bizosso” (від „bizo” або „bigie” – колір сірий або ж той самий бежевий). Існують й відмінні підходи відносно походження слова „бізокки”. Деякі дослідники, наприклад, виводять його від „bisaccia” – тобто „сумка”. Отже, „бізокки” – це найвірогідніше „люди з сумкою жебрака” [32, с. 6]. В наш

час дослідники констатують, що усі теорії походження слова „бегіни” мають право на існування. „Бегардами”, стверджують авторитетні історики П. Альфандері та Й.Л. фон Мосхайм, вважали єретиків, які з’явилися в Бельгії, Прирейнській Німеччині та Північній Франції на початку другої чверті

Мал.4. Папа Климент V (портрет XVIII ст.)

XIII ст. Той самий А. Менс відзначає, що „бегінами” називалися єретики південних районів Франції, а „бегардами” – єретики Північної Франції та сусідніх регіонів. За його концепцією, „бегіни Півдня”, на відміну від „бегардів Півночі”, наслідували „ідеї йоахімізму та апокаліптичних очікувань” [38, с. 72]. Карл

Каутський підтримував, як найбільш вірогідну, точку зору Й.Л. фон Мосхайма, згідно з якою назва „бегарди” походить від старосаксонського поняття „beg” – „просити милостиню”. Дана теорія обстоює твердження, що „бегарди” – це бідняки або жебраки, які просять подаяння. Їх називали також

Мал.5. Символ Інквізиції
(ілюстрація з Єврейської енциклопедії
Брокгауза та Ефрона, 1906-1913 рр.)

„лоллардами”, від слова „lollen” – тобто „співати”, „бурмотіти”. Що стосується „фраттічеллів”, – то походження їхньої назви, як і витоки, дещо відрізнялися від бегардів. Фраттічеллами в першу чергу називали францисканців-спірітуалів Італії. Дослівно

Мал.6. Папа Іоанн ХХІІ (портрет ХVІІІ ст.)

„фраттічелли” означає „брати” („fratres”), у переносному розумінні – „брати по життю у бідності” („fratres de paupere vita”) [32, с. 7]. На практиці італійські бегіни називалися і „бізокками”, і „фраттічеллами”. Наприкінці ХІV ст. терміни „фраттічелли”, „бегіни” та „бегарди” почали ототожнюватися лише зі словом „єретик” [32, с. 7].

Бегіни, за даними джерел, активно діяли переважно в містах. Інквізитор Південної Франції Бернар Гі відзначав, що одні бегіни „публічно просять милостиню”, інші ж не

Мал.7. Святий Франциск Ассізький, фундатор першого католицького жебручого ордену (фреска XIII ст., Нижня церква Св. Франциска в Ассізі)

займаються жебрацтвом, а „заробляють собі на життя власними руками, живучи бідно” [38, с. 71]. У другому випадку мова йшла про селян та міщан, оскільки бегіни мешкали в „селах і бургах”, – тобто невеликих поселеннях міського типу, іноді – укріплених.

Основними місцями проживання еретиків, отже, залишались здебільшого великі міста. Побіралися, за даними інквізиційних актів, переважно міські ремісники – підмайстри. Про це свідчить той факт, що Папа Климент V (1305-1314) (мал. 4) заборонив бегінам жебракувати, оскільки

вони „можуть трудитися і добувати собі їжу за допомогою ремесла”, значною мірою – у містах [13, с. 208]. Разом з тим, кількість бегінів-жебраків поступово зростала саме за рахунок міського плебсу. Стосовно соціального складу міських бегінів: акти Святої Інквізиції (мал. 5), наприклад, зафіксували групу з 49 еретиків-бегінів, яких судили в Нарбонні у 1315 р., – на момент найбільшого піднесення їхнього руху [9, с. 471]. Ця група складала орієнтовно дві третини від усіх бегінів, засуджених у період між 1315-1328 рр. Вона нараховувала 36 чоловіків і 13 жінок. Частина ув’язнених бегінів належала до ремісничого „прошарку”: 3 ткачів, 2 свічників, тесля, чинбар, чоботар і кравець. Серед них були як заможні, так і бідні люди. В числі засуджених чоловіків фігурувало 3 колишніх міських консулів, а серед жінок – донька консула. В інквізиційних

Мал.8. Йоакім Флорський
(гравюра XV ст.)

документах згадуються також бегін-корчмар, купці, перукарі та інші особи, яких можна вважати представниками міських заможних верств [4, с. 43].

У деяких тогочасних джерелах окремих феодалів Окситанії так само називали бегінами; іноді це були особи, наближені до Ордену францисканців, але не пов'язані з радикально налаштованими членами південнофранцузьких бегінських общин. Ряд представників аристократичних сімей з політичних міркувань і з надією на перерозподіл церковних земель, відкрито підтримували діяльність бегінів [38, с. 72]. Тут очевидною

є паралель з участю феодалів у Альбігойських війнах: так, володарі Безье – віконті Тренкавелі, були відомими покровителями катарів. Разом з тим, документи Святої Інквізиції згадують про П'єра Тренкавелю з Безье, який на початку XIV ст. мав тісні зв'язки з бегінами [9, с. 479].

Бегарди проживали або разом у малих будинках, які називалися „будинками бідності”, або відокремлено, у своїх власних оселях. Судячи з назви, мешканці „будинків бідності” належали до найбіднішої частини бегінів; саме вони займалися жебракуванням і давали обітницю бідності та цноти (останнє стосувалося в першу чергу жінок). У власних будинках могли жити сімейні бегіни, оскільки шлюбні відносини у них не заборонялися. В бегінських общинах – бегінажах, існували й „посадові” особи: „пресвітер”, який був власником будинку, та „міністр”, котрий обіймав посаду голови общини або „церкви”

бегінів [32, с. 18]. Бегарди, зі свого боку, називали Римську Церкву „Вавилонською блудницею”, служителі якої – прелати і монахи, погрузли в „тілесних насолодах, розкоші та симонії” [32, с. 18]. Папа викликав особливу ненависть у бегінів; його вони порівнювали з Іродом та Антихристом [32, с. 18]. Проте основне їхнє невдоволення спрямовувалось проти архієреїв, кліру й верхівки чернечих орденів, що займалися накопиченням багатств і навіть лихварством [38, с. 73].

Відкрито засуджуючи збагачення кліру, бегіни проголошували, що „ніщо не має бути у приватній власності – ні будинки, ні земельні ділянки, ні будь-які інші речі”, з певним уточненням, що „в разі потреби у грошах або в речах, це має бути невелика сума (...) або нерухоме майно” [37, с. 44]. Обґрунтування власних релігійних поглядів, що залишалось характерним для усіх єретичних рухів західноєвропейського Середньовіччя, бегіни шукали в ідеях раннього християнства. „Христос і Апостоли, проповідували вони, нічим не володіли ні особисто, ні спільно”; тому, наявність у монахів певного майна означає, що вони „виступають проти Христа” [38, с. 73]. Заперечуючи право на особисте або колективне нагромадження багатств, бегіни закликали усіх повернутися до принципів євангельської бідності, відкидаючи тезу церковних теоретиків і апологетів про те, що матеріальні статки й фінансові накопичення чернечих орденів, зокрема жєбручих, не є особистою власністю прелатів або монахів, а рахуються колективною власністю ордену, оскільки слугують на користь Римо-Католицької Церкви загалом. В означеному руслі бегіни гостро критикували декреталію Папи Іоанна XXII (1316-1334) (*мал. 6*) від 7 жовтня 1317 р., який дозволяв членам Ордену братів-міноритів створювати запаси зерна й вина, та зберігати їх у льохах [33, с. 367]. Критикуючи Папу за порушення принципу євангельської бідності, бегіни посилалися на ідеї Св. Франциска Ассізького (1181-1226) (*мал. 7*), а також постулати ідеолога францисканців-

спірітуалів Петра Іоанна Оліві, про якого мова йтиме далі.

Критика жадібності й користолюбства служителів Римо-Католицької Церкви відображала економічні інтереси різних соціальних груп, які входили до спільноти бегінів. Позиція заможних кіл, наприклад, ґрунтувалася на вимозі „дешевої церкви”, що була характерною для середньовічного бюргерства. Частина бегінів зі значними статками, природно, не відмовлялася від володіння майном і не давала обітниця бідності [17, с. 31]. Позиція бегінів-бідняків, навпаки, полягала у прагненні втілити на практиці принцип євангельської бідності в усій повноті, наслідуючи аскетичний спосіб життя східних монахів IV-V ст. Саме тому вони „присягали на бідність” й шукали засоби для існування шляхом збору милостині [17, с. 34]. Зближенню бегінів зі спірітуалами сприяв зв’язок перших із Третім орденем францисканців – терціаріями, у якому ключову роль відігравали прибічники Петра Іоанна Оліві. Бегіни вважали себе членами Третього ордену Св. Франциска й активно підтримували діяльність Оліві. Богословські твори останнього мали значне поширення серед бегардів [38, с. 75]. Бегіни проповідували, що „Римська Церква буде знищена до появи Антихриста” [32, с. 19]. Знищити „Вавілонську блудницю” повинні „обрані”, тобто саме бегіни й спірітуали [37, с. 45]. Пророцтва бегінів носили фантасмагоричний та міфологічний характер. Вони вважали, що після перемоги „духів під знаменами Бога” над Антихристом, зникнуть усі християни крім праведних бегінів і у світі з’явиться „нова Церква на кшталт ранньохристиянської”. Після цього на землі запанує „ідеальне суспільство”, оскільки „весь світ буде благим та добрим, не буде ні злості, ні гріхів” [37, с. 46]. Це суспільство існуватиме протягом тисячі років; однак згодом „Любов згасне, а Зло досягне такої ваги, що Христос змушений буде прийти знову, щоб здійснити над усіма загальний Суд” [38, с. 77]; вчення про Ісуса Сотера (Спасителя) вони ігнорували. Варто наголосити, що в догматиці та ідеології бегінів чітко

простежується вплив більш ранніх ересей півдня Франції, у першу чергу – катарів і вальденсів. Під впливом ідей Оліві бегіни протиставляли Римо-Католицькій Церкві власну релігійну організацію. Бернар Гі з цього приводу писав: „Також вони розрізняють дві Церкви: „Церкву Тілесну”, Церкву – скупчення гріхів, якою вважають Римську Церкву, та „Церкву Духовну”, людей, яких іменують „людьми духовними та євангеліськими”, що наслідують приклад Христа і Апостолів; такою вважають вони власну Церкву” [33, с. 370]. Бегіни, звичайно, усвідомлювали себе частиною „Духовної Церкви”, оскільки дотримувались принципу євангеліської бідності, захищаючи Його (Сина Божого) і страждаючи за Нього” [38, с. 75].

Твори Оліві були популярні й серед бегінів. Книга про його життя та чесноти постійно перечитувалась останніми на їхніх зібраннях. Крім цієї книги, члени кожного бегінажу читали твори, написані самим Оліві: „Постиллу на Апокаліпсис” (коментар на „Одкровення Іоанна Богослова”), трактати про бідність, жебрацтво, опус про „Сім злих духів” та ін. Найбільш шанованим твором Оліві, природно, залишалась саме „Постилла на Апокаліпсис”. Вона перебувала в обігу серед бегінів як латиною, так і провансальською мовою. Освічені єретики зазвичай читали провансальською крамольні тексти для неписьмених вірян. Зміст творів ідеолога руху спірітуалів, як повідомляють 2 джерела, від однієї бегінської громади до іншої найчастіше передавався усно [33, с. 371]. Потрібно так само констатувати, що з догматики бегінського віровчення випливали соціальні вимоги єретиків, у першу чергу – ідея соціальної рівності усіх членів суспільства й заклики до зміни існуючого несправедливого устрою. Такі вимоги відображали погляди бідних ремісників, дрібних торговців та незаможного селянства, які становили соціальну основу бегардизму. В’єнський Собор 1311-1312 рр. засудив цих єретиків, зважаючи на небезпеку, яку вони становили для Церкви та світських феодалів [28, с. 259]. Догматика бегінів,

за даними одного з інквізиційних протоколів, ґрунтувалася на симптоматичній тезі. „Ці люди, фіксує документ, виходили з того, що Христос був бідним, а Апостоли не мали нічого” [10, с. 112]. Вони вважали Св. Франциска головним подвижником, який „повертає Церкву до її основ”, а його богословські погляди складали для них істинне євангельське вчення; і „жоден Папа не може змінити Його настанов”, тобто обітниць бідності, послуху та цноти. Як вже акцентувалося, бегіни так само з відвертою ненавистю ставилися до Римо-Католицької Церкви. Вони пророкували, що остання буде зруйнована, як колись Єрусалимський „Храм Соломона” [32, с. 21]. Покровителем бегінів на початку XIV ст. став сіцилійський король Федеріго II (1295-1337), якого вони вважали союзником у „руйнуванні Вавілонської блудниці” [38, с. 81].

Римського первосвященника бегіни-францисканці зазвичай називали „Лжепророком, Іродом, Каїафою, який засудив Христа, Антихристом, котрий підготує Пришестя другого, істинного головного Антихриста”, що повинен загинути протягом 1325-1335 рр. [37, с. 51]. Як згадувалося вище, місія „боротьби з антихристами” за знищення „Тілесної” та проголошення „Духовної Церкви” відводилася виключно бегінам та спірітуалам, – тобто „людям обраним, духовним і євангельським”, втаємниченим серед монахів. Бегіни стверджували, що після боротьби виживе лише Орден Св. Франциска [40, с. 9]. Отже, залишаться живими тільки „духовні брати” (*спірітуали – А.П.*), що дотримуються настанов Св. Франциска, та брати, їхні послідовники з Третього ордену (*бегіни – А.П.*) [33, с. 373]. Після загибелі Антихриста „духовні люди” повернуть всіх до „віри Христової” і буде встановлена „Духовна Церква”. Після цього на землі започаткується досконале суспільство. „І весь світ, передбачалося у „Постиллі на Апокаліпсис”, буде благим та добрим (...), не існуватиме Зла й гріхів, за виключенням незначних гріхів у окремих людей” [32, с. 27]. Таке суспільство функціонуватиме протягом 182

100 років. Проте надалі „Любов зменшиться і поступово почне поширюватися Зло, яке досягне такого рівня, що Христос змушений буде прийти знову, аби влаштувати над усіма загальний Суд” [37, с. 54].

Як зазначає В. Керов, бегіни перебували під ідеологічним впливом інших ересей, що були поширені в Окситанії у XIII-XIV ст., в першу чергу – катарів та вальденсів. Г. Лі, аналізуючи ідеологічні витoki догматики бегінів, вважав, що їхня боротьба проти „Папи-Антихриста” за встановлення нового, „справедливого” світу, свідчить про взаємозв’язок у поглядах еретиків ідей Оліві з апокаліптичними доктринами катаризму. Описуючи боротьбу „захисників Добра проти прибічників Зла”, вчений акцентував, що „переважали (в бегінському русі – А.П.) старі уявлення катарів, які глибоко пустили коріння на французькому Півдні” [38, с. 78].

Радикалізація ідейної платформи бегінства у другому десятиріччі XIV ст. була пов’язана – хоча й опосередковано, як аідкрселював В. Керов, – із загостренням у цей час суспільно-політичного становища у Франції, передусім – на теренах Лангедоку [38, с. 79]. Від попереджень щодо необхідності утримання від накопичення багатства, від протесту проти зловживань ним, бегіни перейшли до пропагування успільненого майна. Бегінську тезу про „Добрый Світ” можна трактувати як прямий заклик до соціальної рівності членів майбутнього „справедливого суспільства”. Загалом, в ідеології бегінів у релігійній формі знайшов своє відображення протест різних соціальних прошарків і верств проти феодальних інституцій, які освячувала й захищала Римо-Католицька Церква. Одним із символів цього несправедливого устрою, звісно, був „Папа-Антихрист”, у боротьбі з яким, на думку бегінів, необхідні радикальні насильницькі дії.

„Брати-бідняки” впізнавали одне одного, як повідомляють документи Святої Інквізиції, не лише за розмовою, а й шляхом взаємного вітання – „Нехай буде благословенним ім’я господа

Ісуса Христа!” [9, с. 451]. Бернард Гі розповідає, що протягом сніданку, після благословіння їжі ті з бегінів, хто знав молитву „Gloria in exellensis Deo”, читали її на колінах, а інші слухали. Під час обіду останні читали молитву „Salve Begina” [32, с. 21]. Вони не відмовлялися від відвідування католицьких храмів та загалом від католицької обрядовості (меси), однак виконували ці обряди так, як вважали за необхідне. Наприклад, упродовж молитви в церкві або іншому місці „Брати-бідняки” присідали навпочіпки, повернувшись обличчям до стіни або дивлячись у землю, і накинувши на голову каптур. „Їх рідко можна було побачити, відзначає інквізитор, стоячи на колінах зі складеними руками, як це робили інші люди” [32, с. 21].

Безумовно, характер поглядів бегінів виявлявся не лише в їхніх висловлюваннях, а й у конкретних діях. Щоправда, антикатолицькі виступи бегінів не переросли у потужні масові повстання, але в період, коли тривала боротьба папства проти бегінів і бегардів, у Південних Нідерландах та Південній Франції в 1320 р. вибухнуло нове антифеодальне повстання „пастушків”, яке мало чітку антицерковну спрямованість. Це селянське повстання досягло свого апогею в тих районах півдня Франції, де діяли саме бегіни. В джерелах, котрі репрезентують досліджувану епоху, є свідчення про те, що бегіни ідейно впливали на „пастушків”, а також безпосередньо поповнювали їхні лави [32, с. 28].

Разом з тим, опозиція політиці папства у Франції розвивалася не лише ззовні, а й в інституціях самої Римо-Католицької Церкви. Найнебезпечнішою для Церкви і папства, радикально налаштованою течією у другій половині XIII – на початку XIV ст. виявились спірітуали, очолювані вже згадуваним Петром Іоанном Оліві, котрі сформувались в середовищі Ордену францисканців. За духом соціального протесту рання францисканська громада початку XIII ст. була наближеною до поширених на той час єретичних сект, що викликало істотне занепокоєння Римської курії. Характерна

риси, яка відрізняла францисканців від інших чернечих орденів, – це відмова від будь-якого майна, як особистого, так і спільного [38, с. 83]. Церква, природно, не поділяла таку точку зору, тим більше, що Статути старих католицьких орденів, починаючи з Бенедиктинського, санкціонували існування колективної власності [38, с. 85]. Петро Іоанн Оліві гостро засуджував „розпусту”, яка поширилась в ордені, зокрема, вишуканість та пишність будівель, де проживали монахи. Він

Мал.9. Ілія Кортонський, Генерал Францисканського ордену (гравюра XVII ст.)

піддавав осуду також тих, хто таємно накопичував гроші, хто надто піклувався про збільшення прибутків і забезпечував себе великими припасами харчів „на майбутнє” [38, с. 97]. Основою власної концепції щодо „способу життя у бідності”

Мал.10. Св. Бонавентура, Генерал Францисканського ордену (картина XIX ст.)

Оліві вважав відповідну вказівку у Євангелії від Матвія [33, с. 370]. Коментуючи Главу X, Оліві наголошував на заклику, який забороняв володіння навіть рухомим майном – золотом, сріблом, грішми та великою кількістю вбрання (Матв. 10:9-10) [33, с. 372]. Відомий дослідник францисканства С. Котляревський писав, що у 60-х рр. XIII ст. члени ордену, які були незадоволені

Мал.11. Папа Григорій IX (фреска 1511 р.)

негативними тенденціями його розвитку, почали іменуватися „спірітуалами”, що походило від слів „*Spiritus Sanctus*” („Святий Дух”), – тобто задекларували себе прихильниками ідей встановлення „Царства Святого Духа” на землі, згідно з концепцією теолога та містика Йоахіма Флорського (1132-1202) (мал. 8) [39, с. 117]. До невдоволених членів ордену папством використовувався також термін „*zelatores*” („поборники”), що означало суворе дотримання „духовними борцями” настанов Св. Франциска, і перш за все – обітниці бідності [20, с. 25]. Однак, як підкреслював дослідник бегінізму В. Керов, немає підстав вважати, що всі невдоволені станом справ в ордені були опозиційно налаштовані до Церкви загалом [38, с. 86]. По мірі збагачення ордену та зростання його могутності, серед братів почали виникати ідеологічні розбіжності; розвинулась схильність до містицизму. Францисканці нового покоління, які продовжували поділяти погляди засновника ордену на необхідність дотримання абсолютної бідності, відкидали софізми, котрими керівництво намагалось примирити

наявний матеріальний добробут чернечої спільноти зі статутним „зреченням” від мирського майна [39, с. 121].

Другою за впливом постаттю після Св. Франциска у заснованому ним ордені був Ілія Кортонський (1180-1253) (мал. 9). Саме він головував на першому Генеральному капітулі 1221 р. у зв'язку з хворобою фундатора. Відчувши себе

Мал.12. Фрідріх II Штауфен,
Імператор Священної Римської імперії
(гравюра з книги „De arte venandi cum avibus”, XIII ст.)

нездатним підтримувати власний авторитет і дисципліну, Франциск, після отримання стигнатів, відмовився від звання „Генерала”, добровільно відійшов від справ, й Ілія, таким чином, став вікарним Генералом ордену. 3 жовтня 1226 р. Франциск помер. У лютому 1227 р. новим Генералом був обраний Джованні Паренті (1191-1250) з Флоренції, але на практиці саме Ілія й надалі продовжував залишатись фактичним орденським главою. Ілія відрізнявся світським і честолюбним характером; він вважався одним з найталановитіших політиків сучасного йому італійського суспільства. На капітулі 1232 р. бездіяльного Джованні брати змістили, а Ілію вже офіційно обрали Генералом. Необхідно відзначити, що майже від самого заснування в ордені виникли суперечки з приводу вимоги Статуту дотримання братами-міноритами практики „абсолютної бідності” [40, с. 2]. У першій біографії Св. Франциска, складеної його улюбленим учнем, братом Леоном близько 1227 р., констатується, що фундатор не був задоволений першим орденським Статутом і розробив другий, який з невідомих причин було втрачено; при цьому Св. Бонавентура (1221-1274) (*мал. 10*), майбутній сьомий Генерал ордену і його другий організатор, у зникненні документу звинувачував саме Ілію. В ситуації, що склалась (відверті інтриги Ілії), Франциск написав третій Статут, де вимога „абсолютної бідності” залишалась ключовою. Багато монахів ордену, незадоволених суворістю регламентації Правил, на чолі з Ілією просили хворого святителя, щоб той не обтяжував їхній побут цим надто „важким” пунктом [40, с. 3]. Однак він рішуче відмовився послабити статутні вимоги.

Як наслідок, „світська” партія в ордені почала прагнути звільнення від „жебрацьких” обмежень, які накладалися Правилами засновника. Навесні 1230 р. капітул звернувся до Папи Григорія IX (1227-1241) (*мал. 11*) з питанням, чи має Заповіт Франциска обов’язкову силу для ордену. Папа відповів негативно, оскільки, на його думку, Франциск не мав права обмежувати своїх послідовників у прийнятті нових рішень.

Брати поцікавилися також, чи має правову силу статутна заборона міноритам володіти грішми або землями. 28 вересня того ж року Папа, в буллі „*Quo elongate*” надав перше тлумачення Статуту й Заповіту Св. Франциска Ассізького, відзначивши, що Заповіт має лише духовне, а не юридичне значення. За даних обставин понтифік наказував використовувати у майнових справах послуги терціаріїв, яким він дозволив зберігати орденські гроші й виплачувати борги братів-міноритів. Відповідальними за фінансово-економічну діяльність ордену Григорій IX призначив спеціальних „прокураторів” з числа тих самих терціаріїв. Ці папські „доповнення”, що спотворювали аскетичний сенс Статуту Св. Франциска, були прийняті лише після запеклих суперечок, котрі загрожували остаточним розколом францисканської спільноти [40, с. 3-4]. Однак, як виявили наступні події, розколу уникнути все ж вдалося. У 1237 р. Ілія відрядив у різні провінції місіонерів, поведінка яких (тяжіння до розкоші та розпуста) викликала загальне обурення. У 1239 р. францисканці скликали Генеральний капітул, на якому були присутні сам папа Григорій IX і дев’ять кардиналів. Римський первосвященик повідомив Ілію, що готовий прийняти його відставку. Проте останній заручився підтримкою німецького імператора Фрідріха II Штауфена (1220-1250) (*мал. 12*), ставши на той час близьким другом монарха, і відмовився виконувати волю понтифіка. Почалась боротьба Папи з норовливим й владолюбним Генералом францисканців, який зухвало проігнорував власну відставку. Григорій IX у відповідь звинуватив Ілію в тому, що той, без дозволу первосвященика, відвідав у Кортоні „з невідомою метою” кількох бідних жінок [40, с. 2]. Понтифік зажадав появи Генерала в Латеранському палаці з поясненнями щодо своєї „сумнівної” поведінки, і навіть віддав наказ про його затримання. За перекірливого францисканця, прибічника „чернечої світськості”, „полегшеної аскези” та „орденського

добробуту” очікувано заступився Фрідріх II, але імператорське заступництво не допомогло. Оскільки Генерал не з’явився до Папи за викликом, його позбавили посади керівника ордену та відлучили від Церкви; Ілія так і помер відлученим. Через декілька місяців настоятель монастиря Сакро-Конвенто в

Мал.13. Папа Іннокентій III (фреска XIII ст.)

Ассізі наказав вирити й кинути на шкуродерню його рештки. Орденський хроніст, брат Салімбене де Адам, у свою чергу зафіксував багато подробиць ганебної поведінки Ілії Кортонського на посаді Генерала, зокрема тиранії, яку той

Мал.14. Папа Миколай IV
(портрет XVIII ст.)

запровадив у керівництві ордену [2, с. 106-118]. Означені події, зрештою, призвели до утворення у Францисканському ордені двох протилежних течій, відомих як „об серванти” (від лат. „observantio”, тобто „дотримання”) та „конвентуали” (від лат. „conventum”, тобто „монастир”). Перші, від яких невдовзі відокремились „спірітуали”, суворо дотримувались усіх пунктів третього Статуту й вимоги „досконалої бідності” – відмови від будь-якого майна; другі уникали виконання низки базових приписів фундатора, й у першу чергу – перебування в стані „євангельської бідності”, посиляючись на потреби „людської природи” та умови оточуючого мирського життя. Після вимушеного зречення Ілії керівні позиції у францисканській спільноті перейшли до спірітуалів. 1242 р. вони здійснили спробу узгодити Статут із вищезгадуваною буллою Григорія IX. Чотири найбільш авторитетних у той період теологів-францисканців оприлюднили т. зв. Висловлювання чотирьох Магістрів, де обґрунтували для ордену доречність володіння

майном на „тимчасових” умовах [40, с. 5]. У 1244 р. перемогу здобули конвентуали шляхом обрання Генералом Крещенціо Гріцці з Іезі (1244-1247), який виявився прибічником методів врядування Ілії Кортонського. Тоді ж, на капітулі, незважаючи на опозицію майже усього собору, спірітуали, разом з обсервантами, домоглися скасування „суперечливої” папської булли від 1230 р. За цих обставин новообраний Генерал Крещенціо й конвентуали звернулися по допомогу до Папи Іннокентія III (1198-1216) (*мал. 13*). У 1245 р. Римський понтифік підтвердив рішення Григорія IX і оголосив, що нерухомість та земельна власність, якими було заборонено володіти францисканцям, повинні належати Святому Престолу й перебувати у розпорядженні жєбручих монахів „тимчасово” [40, с. 6].

Рух спірітуалів, як окреме церковно-релігійне угруповання, остаточно сформувався у середині 80-х рр. XIII ст. Соціальне походження його членів було різним. Керівники руху значною мірою залишались вихідцями з міського нобілітету. „Рядові” спірітуали у свою чергу належали до всіх прошарків населення міст, за виключенням плебсу, а також до різних категорій селянства, з яких чернечі ордени зазвичай набирали учнів для монастирських шкіл. Одним з головних шляхів поширення впливу францисканців на населення стало створення ними вже згаданого Третього ордену (тобто „терціаріїв”), котрий об’єднував мирян. „Другим орденом” була жіноча частина францисканства, яка носила назву Ордену Св. Клари (або Ордену кларисинок) [45, с. 5-7]. Вагомим досягненням Ордену Св. Франциска виявилось зростання його авторитету серед більшості терціаріїв, ідейно близьких до бєгінів. Незважаючи на соціальне розмаїття прибічників спірітуалізму, основу руху становили саме міські ремісники та селянство [37, с. 56]. Відчуваючи небезпеку від зближення спірітуалів та єретиків-бєгінів, Папа Миколай IV (1288-1292) (*мал. 14*) в одному з листів до Генерала Ордену братів-міноритів наказував останньому вжити заходів „проти бєгінів, які об’єдналися у

провінції Прованс із сектою брата Петра Іоанна” [38, с. 101]. З подібним проханням до Генерала звернувся й король Франції Філіп IV. Іоанн де Муру (1296-1304), який згідно з волею Папи, очолив Францисканський орден, посилив переслідування провансальських спірітуалів. Обрання Боніфація VIII (1294-1303) (*мал. 15*) новим понтифіком співпало з активізацією папських репресій проти спірітуалів; вони стосувалися й цивільного населення регіону [38, с. 102]. Значне занепокоєння у Оліві викликали гоніння на його прибічників, але він не міг вжити жодних заходів, щоб допомогти їм, оскільки залишався ізольованим у монастирі в Нарбонні, де й помер 14 березня 1298 р.

На церковному соборі у В'єнні 1311 р. були засуджені три найнебезпечніші, на думку Церкви, богословські тези Оліві: заперечення таїнства хрещення дітей, таїнства шлюбу і таїнства причастя [38, с. 88]. Очевидною є схожість цих тез Оліві з поглядами єретичних сект, що діяли протягом XIII-XIV ст. на терені Франції. Ідеї Оліві та спірітуалів щодо історії людства та Церкви зокрема, значною мірою визначалися їхнім ставленням до існуючого суспільства, політичних відносин та формувалися відповідними філософсько-історичними концепціями. Основним джерелом для аналізу цих ідей є опус Петра Іоанна Оліві „Постилла на Апокаліпсис”. Бегінська періодизація історії Християнської Церкви та людства найповніше викладена саме в ній. Оліві поділяв історію Церкви на низку етапів – сім послідовних стадій або „станів” („status”), через які повинне пройти людство; при цьому кожна наступна стадія була досконалішою за попередню.

Перша стадія, за твердженням Оліві, починалася від заснування Ранньої Церкви, а шоста – від часів проповідницької діяльності Св. Франциска Ассізького. Отже, шостий період відкривався із сучасної для Оліві епохи та мав продовжуватися надалі. Автор Постилли підкреслював, що шоста стадія бере свій початок із засудження „Вавилонської блудниці”, тобто Римської Церкви, котра, як вже акцентувалось, перебувала в

„царині гріхів”. Оліві також писав про розпусту, жадібність, пихатість, ненажерливість кліриків та симонію, – явища, характерні для тогочасного церковного середовища [33, с. 373-374]. Разом з тим, він вважав, що шостий „стан” є підсумком попередніх та водночас початком ліквідації старої, „гріховної Церкви”, яка буде замінена новою „Духовною Церквою”. Заключний, сьомий етап людської історії почнеться зі знищення Антихриста та настання Страшного Суду [32, с. 25].

Прелатам існуючої Церкви Оліві протиставляв Св. Франциска Ассізького та його послідовників – спірітуалів, на початковому етапі їхньої діяльності, коли ідеологія спільноти Франциска була близькою до секти бегінів і дотримувалась морально-етичних принципів раннього християнства.

Обурення теологів та керівництва ордену викликали й філософсько-теологічні концепції Оліві. Бог, на його думку, – це лише „Вищий Координатор” усієї діяльності створеної ним „істоти” (тобто людини). Остання отримує, таким чином, певну свободу дій. „Хоча наше бажання, констатував Оліві, залежить від Божої волі, однак воно перебуває в наших руках” [38, с. 89]. Теза Оліві про те, що Римо-Католицька Церква – це „не Христова Церква”, а „обитель демонів”, прослідковується в його концепції про антихристів, яку широко використовували бегіни [33, с. 373]. Антихристом Петро Іоанн вважав і Папу Римського [32, с. 16].

Аналіз філософсько-історичних поглядів Оліві демонструє їхній відверто єретичний та антицерковний характер з точки

Мал.15. Папа Боніфатій VIII
(фрагмент портрету XIX ст.)

зору католицької догматики. Ідеї ересиарха, які стосувалися не лише „вдосконалення”, а навіть заміни Римо-Католицької Церкви, й рішучої боротьби з прелатами, монахами і самим понтифіком, аж до їхнього фізичного знищення, – виявились радикальніші ніж у катарів. Разом з тим, простежується певна

Мал.16. Арнольд де Вілланова, філософ,
історик, алхімік (гравюра з книги
„Салернський кодекс здоров’я”, XIV ст.)

схожість його концепції з поглядами бегінів. Отже, можна констатувати взаємовплив релігійних поглядів еретиків-бегінів та спірітуалів на чолі з Оліві. Рух спірітуалів, як відомо, не припинився після смерті Петра Іоанна. Навпаки, його послідовники розширили цей рух та зміцнили зв’язки з бегінами. Продовжувачами справи Оліві стали італійські та французькі спірітуали й відомі світські діячі – Убертіно де Казале (1259-1338), Анджело Кларено (1247-1337), Арнольд із Віланови (1240-1312) (мал. 16) та Бернар Делісьо [38, с. 98]. На межі XIII-196

XIV ст. на півдні Франції розгорнулася справжня війна проти Святої Інквізиції, в якій об'єдналися різні соціальні верстви, переважно – міського населення. Активний спротив Інквізиції, тобто домініканцям і францисканцям, чинили мешканці Безьє. В Каркассонні міщани вигнали з міста інквізитора, спалили всі документи трибуналу та розгромили абатство, де засідав інквізиційний суд. Спірітуали, за підтримки городян, вигнали з тамтешніх обителів представників Францисканського ордену, зокрема у Нарбонні й Безьє, які в 1314-1316 рр. стали оплотом для місцевих еретиків з усього Провансу та сусідніх провінцій [38, с. 102]. Тогочасне становище Церкви ускладнювалося конфліктом папства з королівською владою і частиною галліканського духовенства, яке підтримувало французького монарха. Королівські чиновники стежили та опікувались тим, щоб завадити надмірному зростанню впливу папства та Інквізиції, й одночасно зміцнити централізовану владу в країні. У зв'язку з цим, у розпал переслідування еретиків на Півдні, 27 квітня 1287 р. Філіп IV заздалегідь попередив сенешаля Каркассонна про те, щоб той утримувався від надмірної підтримки місцевих інквізиторів. У подальшому король використав спірітуалів у боротьбі проти Папи Боніфация VIII: останні повинні були виступити свідками на організованому проти понтифіка процесі. Однак невдоволення королівської влади політикою Римської Курії не заважало самому монарху так само переслідувати еретиків [38, с. 103].

Бегіни та спірітуали, як вже підкреслювалось, у різних формах вели послідовну боротьбу з Католицькою Церквою. Діяльність спірітуалів після смерті Оліві викликала велике занепокоєння у папства та королівської влади. Церква і держава використовували усі можливі засоби для придушення небезпечної релігійної опозиції. Разом з тим, Церква не могла знищити спірітуалів, не скомпрометувавши Орден францисканців у цілому, оскільки це нашкодило б політиці Римської Курії та авторитету понтифіка на Заході. Тому папство

змушене було лавіювати. Папа Климент V не наважився відкрито засудити спірітуалів. Однак, очевидним виявився той факт, що ні папство, ні керівництво ордену не могли миритися з існуванням потужної опозиційної сили, пов'язаної з єретичним рухом [38, с. 105].

У 1311 р. Папа вирішив винести на обговорення питання про необхідність боротьби проти Оліві на черговий собор у В'єнні. Постанови собору щодо бегінів й бегардів стали сигналом до початку їхніх переслідувань по всій Західній Європі. Одночасно, період підготовки до відкриття Собору виявився новим етапом у боротьбі з бегінами та спірітуалами. Тоді ж діяльність Святої Інквізиції сконцентрувалась на „бегінському полюванні”; почалися арешти й допити єретиків та їхніх прибічників. Місцевий клір й інквізитори-домініканці спиралися на підтримку королівської влади. Значна кількість єретиків зазнала спалення на вогнищі (т. зв. акт аутодафе) напередодні відкриття собору. Серед них були й катари, зокрема, один з відомих їхніх лідерів – П'єр Отьє. У 1312 р. лише в Тулузі Інквізиція засудила понад тисячу осіб, звинувачених у єретизмі [13, с. 245].

Обраний учервні 1313р. Генералом Францисканського ордену Александр з Александрії (1313-1314), за підтримки Климента V відразу ж почав активні дії проти спірітуалів. Проте, у 1314 р. і Генерал, і Папа померли, а вибори наступників відбулися значно пізніше. У цій ситуації спірітуали вирішили скористатися послабленням позицій ордену і папства для посилення власних дій у боротьбі з ворогами. Активізувалося єднання послідовників Оліві з опозиційно налаштованими мешканцями південнофранцузьких міст. Так, у 1314 р., спірітуали Нарбонна і Безье, за підтримки городян вигнали з домініканських й францисканських „інквізиційних” монастирів насельників-папістів. Упродовж 1315-1316 рр. абатства Безье та Каркассонна перетворились на осередки опозиційного руху проти Церкви; навколо них концентрувалось усе невдоволене політикою

папства населення сусідніх провінцій. У підсумку повстання було придушене, однак цей радикальний епізод викликав неоднозначну реакцію з боку французького духовенства. Становище Римської Церкви у Франції в даний період ускладнилося цілим рядом великих антифеодальних повстань; окремі з них мали й релігійну спрямованість, зокрема, згадуване вище повстання „пастушків” 1320 р., яке охопило Фландрію, Шампань, Бургундію, Лангедок та сусідні регіони [38, с. 171].

Позиції ворогів спірітуалів зміцнилися у червні 1316 р., коли Мікеле Чезенський (1316-1328) був обраний новим Генералом Францисканського ордену, а в серпні того ж року кардинал Жак Дюез став Папою під ім'ям Іоанна XXII. Вони відразу посилили тиск на спірітуалів. Головна мета папства і францисканства співпадала – перешкодити налагодженню зв'язків між спірітуалами та еретиками Півдня, а також не дозволити спірітуалам виділитися в окрему релігійну організацію; це загрожувало б внутрішній стабільності Римо-Католицької Церкви. Акцент боротьби з внутрішньоорденськими реформаторами був зроблений на нейтралізацію керівників спірітуалів. Папа чітко усвідомлював небезпеку, яку несла в собі діяльність Убертіно де Казале, активного проповідника ідей Оліві. Тому Убертіно змусили, по-перше, залишити лави ордену, по-друге – ізолювали його від активної місіонерської діяльності. Одним з лідерів спірітуалів на той час став також Анджело Кларено, якого Римська Курія відлучила від Церкви і, зрештою, ув'язнила [33, с. 367]. Навесні 1317 р. до активного протистояння папству долучився один з найвпливовіших й найавторитетніших спірітуалів – Бернар Делісо, котрий перебував у монастирі в Безьє. У підсумку він так само зазнав арешту та ув'язнення. Після тривалого розслідування і суду Делісо, як „ворог Святої Інквізиції та короля Франції”, у 1319 р. був засуджений до довічного ув'язнення та помер навесні 1320 р. [37, с. 53].

Ставлення Римської Курії до руху спірітуалів було вкотре

зафіксоване у папській буллі від 7 жовтня 1317 р., де містилася повна відмова керівництва Церкви від виконання вимог і прохань спірітуалів, зокрема – про їхнє виділення з ордену в окрему монашу общину. У загрозовій формі понтифік закликав спірітуалів до суворого виконання усіх настанов Римської Курії та Генерала Францисканського ордену. Буллою Іоанна ХХІІ від 30 грудня 1317 р. були засуджені спірітуали та їхні численні симпатики – миряни, які входили до Третього ордену францисканців, – тобто фраттічелли, бізокки, бегіни й інші еретики, котрі діяли в Італії, на Сіцилії, у Нарбонні, Тулузі та інших провінціях, що перебували під інквізиційною юрисдикцією францисканців. До заборонених еретичних сект входила також конгрегація „Бідних еремітів”, яка діяла в Італії під керівництвом Анджело Кларено [50, с. 250]. Таким чином, папською буллою засуджувалися не лише спірітуали та їхні прибічники з лав терціаріїв, а й „небезпечні” еретики – миряни, які підтримували спірітуалів та дотримувалися поглядів Оліві. Булла Римського первосвященника від 23 січня 1318 р. засудила й відлучила від Церкви спірітуалів з Тоскани, котрі переховувалися на Сіцилії. Характерним є той факт, що в буллі так само згадуються вальденси; це є підтвердженням продовження їхнього існування як сили, ворожої Римському Апостолату [13, с. 247]. Окрема булла засудила „Постиллу на Апокаліпсис”, що дало початок кампанії інквізиційного переслідування цього твору. Офіційна заборона Постилли стала частиною загальної боротьби папства проти ідей та „культу” Петра Іоанна Оліві. У 1318 р. відбулася ексгумація та спалення Інквізицією його тіла. Буллою від 18 серпня 1318 р. Римський понтифік наказував єпископам Магелона і Безье посилити боротьбу проти „бегінів та інших еретиків” [38, с. 82]. У 1319 р. спалення зазнала група бегінів, які дотримувались теології Оліві. Однак переслідування не змогли знищити спірітуалів та бегінів, яких сучасники вважали ідентичними рухами. Один з тогочасних католицьких хроністів, після

Мал.17. Св. Домінік головує під час аутодафе
(картина Педро Берругете, 1475 р.)

спалення в травні 1318 р. 4 спірітуалів, повідомляв: „Ця ересь настільки зміцнилася в провінції Нарбонн, що мінорити і бегарди з Третього ордену францисканців публічно називали Папу та усіх його мирян (*католиків* – *А.П.*) еретиками, що належать до секти Антихриста, не до Христової Церкви, а до

синагоги Сатани, які служать Великій блудниці, Вавілону” [33, с. 368]. Римську Курію також турбувала поведінка терціаріїв, тісно пов’язаних з бегінами. 26 лютого 1322 р. Іоанн XXII видав бреве архієпископам і єпископам півдня Франції й Арагона, де прелатам рекомендувалося ретельно вивчати спосіб життя та світогляд „братів і сестер Третього ордену Святого Франциска”, які мешкали у їхніх діоцезах [13, с. 248]. Буллою від 1 серпня 1322 р. Папа віддав наказ кліру та інквізиторам Сіцилії, Італії, Провансу, Нарбонна і Тулузи здійснювати суворі каральні заходи в рамках дотримання виконання булли, виданої ще 30 грудня 1317 р., яка засуджувала бегінів, фраттічеллів та інших еретиків.

На початку 20-х рр. XIV ст. діяльність різних еретичних угруповань залишалася досить інтенсивною; з іншого боку, у південнофранцузького населення зростали антифеодальні та антицерковні настрої. За підтримки королівської влади, природно, активізувалась і діяльність Святої Інквізиції. Наприклад, у 1323 р. в Лангедоці домініканцями було спалено 114 фраттічеллів (*мал. 17*) [38, с. 110]. В межах означених реалій з’явилась необхідність збільшення кількості інквізиторів, які б займалися розслідуванням справ еретиків. Одним з найбільш „активних” інквізиторів того часу став Мене де Робекур, відомий своєю жорстокістю. „Наполегливістю” й „принциповістю” на службі Святої Інквізиції так само відзначився Жак Фурньє, який протягом 1334-1342 рр. обіймав Папський престол під ім’ям Бенедикта XII (1334-1342) (*мал. 18*). Разом з тим, необхідно констатувати, що у першій третині XIV ст. папство систематично заохочувало інквізиторів до масштабної боротьби з еретичними проявами серед місцевого населення. Наприклад, окремою буллою Іоанна XXII від 20 вересня 1325 р. відзначалися „заслуги” інквізитора Тулузи П’єра Брюна у боротьбі з південнофранцузькими еретиками [13, с. 250]. Папство, як вже наголошувалося вище, надавало особливого значення засудженню „Постилли на Апокаліпсис”. Іоанн XXII уважно вивчив цей опус і в 1317 р. доручив

Мал.18. Папа Бенедикт XII (картина XVIII ст.)

спеціальній комісії теологів проаналізувати його з точки зору відповідності до фундаментальних доктрин католицизму. У висновку цієї поважної комісії наголошувалося на „еретичному” та „ворожому” католицькому віровченню змісті твору й констатувалося: „Єресь [брата Петра Іоанна] небезпечна, і для багатьох простих людей приваблива внаслідок своєї лицемірної святості, яка проявляється у словах, їжі та одязі” [38, с. 101]. 8 лютого 1326 р. понтифік знову (вже вдруге) засудив відповідною буллою цю Постиллу Оліві, що містила „еретичну догматику, спрямовану проти єдності Церкви” [33, с. 367]. Очевидно, Папу найбільше непокоїв той факт, що твір Оліві відіграв роль ідейної та світоглядної основи для бегінів, яким Свята

Інквізиція приписувала приналежність до Третього ордену Св. Франциска. Засудженню також піддався не менш відомий твір Оліві „Постилла на Євангеліє від Матвія”, суть якої зводилася до регламентації „способу життя в бідності”. Проте, всупереч очікуванням Папи і прелатів, після офіційного засудження опусу вплив ідей Оліві у Лангедоці, незважаючи на певну втрату позицій у регіоні, не був остаточно ліквідований. У 1327 р. інквізиційний вирок отримав один з керівників секти бегінів П'єр Тренкавель з Безье та його донька, а також учень Тренкавеля Бернар Мартен з Нарбонна, який відверто оголосив, що є прихильником Оліві [37, с. 52]. Упродовж 1332-1334 рр. папство, разом з Інквізицією організували процес проти руссильонського дворянина Адемара де Моссе, звинуваченого в бегінізмі. Руссильон, як відомо, входив до володінь короля Майорки Хайме III Сміливого (1324-1344), але підтримував тісні релігійні зв'язки з Лангедоком. Тому діяльність місцевої антипапської опозиції „уміщувалась” з антицерковною боротьбою в Окситанії. Процес проти Адемара де Моссе став черговим підтвердженням глибокого впливу поглядів Оліві на тогочасне суспільство Південної Франції [38, с. 111].

Підсумовуючи викладений матеріал, варто наголосити на окремих визначальних чинниках і тенденціях. Незважаючи на те, що апогей діяльності спірітуалів та бегінів припадає на кінець XIII – початок XIV ст., ці рухи продовжували загрожувати домінуванню Римо-Католицької Церкви на терені Південної Франції й протягом першої третини XIV ст. У другій половині XIV ст. в актах інквізиційних трибуналів так само мали місце згадки про членів низки єретичних сект – катарів, вальденсів і особливо бегінів. Лише наприкінці XV ст. папство дозволило західному студентству (майбутнім теологам) частково ознайомлюватися з окремими творами духовного лідера спірітуалів – Петра Іоанна Оліві. Всупереч твердженням представників Церкви та Інквізиції, поширення ідей Оліві та діяльність єретиків не були придушені остаточно. Одночасно,

боротьба бегінів й спірітуалів з латинською „ортодоксією” відіграла суттєву роль у подальшому розвитку ідеологічних і суспільно-політичних процесів на території Західної Європи.

Протягом XIII-XIV ст., з огляду на поширені в ту епоху духовно-світоглядні та соціальні реалії, суспільний протест у Франції та Південних Нідерландах набув релігійної форми у вигляді численних ересей і народно-єретичних рухів. Найбільш розвинутим та небезпечним для Церкви й світських феодалів виявився саме рух бегінів. Папство і Римська Курія, які захищали та освячували своїм авторитетом феодальну верхівку соціуму, неодноразово ставали владним та економічним „подразником”, проти якого відбувався виступ населення. Необхідно також підкреслити, що релігійна опозиція на Заході доби Пізнього Середньовіччя була як зовнішньою, так і внутрішньою, котра існувала в середині самої Римо-Католицької Церкви. Найпослідовнішими й найнепримиреннішими провідниками саме внутрішньої церковної опозиції на той час стали члени Третього ордену францисканців – спірітуали, очолювані Оліві. Вплив його ідей, як і в цілому усіх єретичних релігійних течій західноєвропейського Середньовіччя на трансформаційні тенденції, що вже мали місце у стратифікованому феодальному суспільстві епохи Ранняго Відродження, знайшов своє відображення у наступних протестних рухах народно-релігійного та антифеодального характеру, котрі стали передтечами європейської Реформації XVI ст.

Джерела та література: 1. Адемар Шабанський. Хроникон. – СПб.: Евразия; М.: Клио, 2015. – 384 с.; 2. Салимбене де Адам. Хроника. – М.: РОССПЭН, 2004. – 984 с.; 3. Св. Франциск Ассизский. Сочинения. – М.: Изд-во Францисканцев – Братьев Меньших Конвентуальных, 1995. – 202 с.; 4. Bernardo Guidonis. Practica Inquisitionis heretice pravitatis / Ed. Célestin Douais. – P.: Alphonse Picard, 1886. – 392 p.; 5. Ermengaudus. Liber contra haereticos / Ermengaudus // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SL. Corpus histores: In 221 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1855. – T. CCIV. – Col. 1235-1273.; 6. Caesarius of Heisterbach: Medieval Heresies // The Internet Medieval Sourcebook of the Fordham University

Center for Medieval Studies. Available at: <http://www.fordham.edu/halsall/source/caesarius-heresies.html>; **7.** Guidonis B. Practica inquisitionis heretice pravitatis. – P.: Picard, 1886. – 370 p.; **8.** Centre d'études médiévales de Nice. – Nice: Diffusion, C.I.D, 1998. – 283 p.; **9.** Le livre des sentences de l'inquisiteur Bernard Gui, 1308-1323: In 2 v. – P.: CNRS, 2002. – Vol. 1-2. – 1801 p.; **10.** Le Registre d'inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318-1325) / Ed. par Jean Duvernoy: In 3 t. – P., N.Y.: Mouton Editeur, 1965. – 1340 p.; **11.** Бо́лье М.-А. де. Средневековая Франция. – М.: Вече, 2009. – 384 с.; **12.** Вернер Э. Идеология немецко-австрийского вальденства в XIV в. // Средние века, 1964. – Вып. 25. – С. 113-127; **13.** Гергей Е. История папства. – М.: Республика, 1996. – 463 с.; **14.** Герье В. А. Западное монашество и папство. – М.: Тов-во „Печатня С.П. Яковлева”, 1913. – 335 с.; **15.** Герье В.А. Расцвет западной теократии. – М.: Общественная польза, 1916. – 328 с.; **16.** Гуревич А.Я. Популярное богословие и народная религиозность средних веков // Из истории культуры средних веков и Возрождения. – М.: Наука, 1976. – С. 85-91; **17.** Гутнова Е. В. Крестьянство и ереси // Средние века, 1975. – Вып. 38. – С. 28-38; **18.** Дюби Ж. История Франции. Средние века. От Гуго Капета до Жанны д'Арк. 987-1460. – М.: Международные отношения, 1997. – 418 с.; **19.** Дюби Ж. Европа в средние века. – Смоленск: Полиграмма, 1994. – 320 с.; **20.** Джонсон П. История христианства. – М.: Вече, 2010. – 480 с.; **21.** Истоки францисканства. – Рига: Старый город, 1997. – 982 с.; **22.** Карсавин Л. П. Монашество в средние века. – М.: Тип. В. Карсавина, 1912. – 356 с.; **23.** Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности в XII-XIII вв., преимущественно в Италии. – Пг.: Императорская типография, 1915. – 545 с.; **24.** Карсавин Л. П. Очерки религиозной жизни в Италии XII-XIII вв. – М.: Высшая школа, 1992. – 191 с.; **25.** Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности // История ересей. – М.: АСТ; Хранитель, 2007. – С. 9-266; **26.** Керов В. Л. Арнольд из Виллановы и его роль в развитии культуры и свободомыслия в Южной Франции (конец XIII – начало XIV ст.) // Проблемы социальной структуры и идеологии средневекового общества. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – Вып. 3. – С. 117-141.; **27.** Керов В. Л. Бегины и папство (некоторые проблемы классовой борьбы в эпоху феодализма) // Проблемы классовой борьбы, 1971. – Вып. 1. – С. 128-140; **28.** Керов В. Л. Борьба папства и спиритуалов после Вьеннского собора // Вопросы истории феодализма. – М.: Изд-во УДН, 1974. – Вып. 4. – С. 257-319; **29.** Керов В. Л. Восстание „пастушков” в Южных Нидерландах и во Франции в 1251 г. // Вопросы истории. – 1956. – № 6. – С. 115-123; **30.** Керов В. Л. Из истории борьбы народных масс против католической церкви в эпоху феодализма. – М.: Изд-во УДН, 1970. – 85 с.; **31.** Керов В. Л. Мыслитель-еретик Петр Иоанн Оливи // Вопросы истории, 206

1970. – № 6. – С. 208-210; **32.** Керов В. Л. Народное еретическое движение бегинов Юга Франции и Петр Иоанн Оливи // Французский ежегодник, 1968. – М.: Наука, 1970. – С. 5-33; **33.** Керов В.Л. Оливи и папство // Европа в средние века: экономика, политика, культура. – М.: Наука, 1972. – С. 365-378; **34.** Керов В.Л. Социальный состав вальденских общин Южной Франции и их отношение к феодальному строю и государству (конец XIII – начало XIV вв.) // Страны Средиземноморья в эпоху феодализма. – Горький: Изд-во Горьковского государственного университета им. Н.И. Лобачевского, 1973. – Вып. 1. – С. 67-81; **35.** Керов В.Л. Философские концепции Петра Иоанна Оливи и идеологическая борьба // Философские науки. Научные доклады высшей школы. – 1971. – № 6. – С. 57-65; **36.** Керов В. Л. Южнофранцузские вальденсы // Вопросы истории, 1974. – № 5. – С. 216-219; **37.** Керов В. Л. Борьба народных масс против католической церкви во Франции в конце XIII – начале XIV в. (бегины и спиритуалы). – М.: Изд-во УДН, 1977. – 81 с.; **38.** Керов В.Л. Народные восстания и еретические движения во Франции в конце XIII – начале XIV века. – М.: Изд-во УДН, 1986. – 138 с.; **39.** Котляревский С.А. Францисканский орден и Римская курия в XIII-XIV веках. – М.: Скоропечатня А. А. Левенсона, 1901 – 389 с.; **40.** Ли Г. Ч. История инквизиции: В 3-х т. – М.: Эксмо, 2007. – Т.3. – 117 с.; **41.** Лозинский С.Г. История папства. – М.: Политиздат, 1986. – 382 с.; **42.** Мейкок А. История инквизиции. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 386 с.; **43.** Моруа А. История Франции. – СПб.: Гуманитарная Академия, 2008. – 352 с.; **44.** Рик Б. Б., де. Средние века и религиозные диссиденты: катары и бегины, XI-XIV ст. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://krotov.info/history/14/3/rick.htm>; **45.** Сапожникова Т., Зандберг Д. Св. Клара. – М.: Изд-во МДА, 1916. – 181 с.; **46.** Сидорова Н. А. Народные еретические движения во Франции в XII-XIII вв. // Французский ежегодник, 1961. – М., 1962. – С. 429-433; **47.** Тальберг Н. Н. История Христианской Церкви: В 2-х ч. – М.: Интербук, 1991. – Ч. 1-2. – 516 с.; **48.** Уколова В.И. Церковь и ереси в Западной Европе: V-XV вв. // Научный атеизм, религия и современность. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 207-238; **49.** Хегглунд Б. История теологии. – СПб.: Светоч, 2001. – 370 с.; **50.** Pirenne H. A History of Europe (Routledge Revivals): From the Invasions to the XVI Century. – L.: Taylor and Francis e-Library, 2010. – 359 p.; **51.** Roquebert M. Histoire des Cathares. Hérésie, Croisade, Inquisition du XIe au XIVe siècle – P.: Perrin, 1999. – 538 p.; **52.** Runciman S. A History of the Crusades: In 3 v. – Cambr.: Cambridge University Press, 1987. – Vol. 3. – 542 p.; **53.** Runciman S. The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy. – Cambr.: Cambridge University Press, 2003. – 218 p.; **54.** Wylie J. A. History of the Waldensens. – L.; N. Y.: TEACH Services, 2001. – 206 p.